

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΣΤΗΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΠΑΛΑΙΟΛΙΘΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Δρ Ελένη Παναγοπούλου

Εφορεία Παλαιανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας

Στο σύντομο αυτό σημείωμα επιχειρείται μια συνοπτική παρουσίαση τριών μεγάλων ερευνητικών ζητημάτων της σύγχρονης Παλαιολιθικής Αρχαιολογίας. Η αρχαιολογική μαρτυρία της Παλαιολιθικής εποχής στη χώρα μας διερευνάται στο πλαίσιο των ζητημάτων αυτών και καταδεικνύεται ότι η Ελλάδα αποτελεί περιοχή εξαιρετικού ενδιαφέροντος για την προσέγγισή τους, λόγω της γεωγραφικής της θέσης στο σταυροδρόμι μεταξύ Εγγύς Ανατολής και Ευρώπης.

1. Η προέλευση του ανθρώπινου είδους και η εξάπλωσή του στην Ευρώπη. Η Κατώτερη Παλαιολιθική

Είναι σήμερα γενικά αποδεκτό ότι τα πρώτα στάδια εξέλιξης του ανθρώπινου πραγματοποιήθηκαν στη Νότια Αφρική κατά το χρονικό διάστημα 2.500.000-1.800.000 Π.Σ.¹, από πληθυσμούς του είδους *Homo*². Στο 1.500.000 Π.Σ. περίπου τεκμηριώνεται η πρώτη έξοδος του *Homo erectus* από την Αφρική. Πολιτισμικά κατάλοιπα του εντοπίζονται στο Ισραήλ (Ubeidiya) και στον Καύκασο (Dmanisi). Ένα εκατομμύριο χρόνια περίπου χρειάστηκαν για την εξάπλωση των πρώτων ανθρώπινων πληθυσμών στις ψυχρότερες περιοχές της Ευρώπης. Αν και παλαιότερα η άφιξη του ανθρώπου στην Ευρώπη ετοποθετείτο στο 1.000.000 - 700.000 Π.Σ., η διεθνής έρευνα συγκλίνει πλέον στην άποψη ότι δεν υπάρχει αδιάψευστη απόδειξη της παρουσίας του στην ήπειρο πριν από το 500.000 Π.Σ. Τα πρωιμότερα ευρωπαϊκά σκελετικά κατάλοιπα, τα οποία χρονολογούνται στο 400.000 Π. Σ., θεωρούνται περισσότερο προηγμένα, μαρφές από τον *Homo erectus* και κατηγοριοποιούνται συνολικά ως "Αρχαϊκό" *Homo sapiens*. Φαίνεται δηλαδή πιθανό ότι ο *Homo erectus* δεν έφθασε ποτέ στη δυτική και βόρεια Ευρώπη, ίσως λόγω της αδυναμίας του να προσαρμοσθεί στις κλιματικές και περιβαλλοντικές της συνθήκες.

Τα χόσματα στην αρχαιολογική και παλαιανθρωπολογική μαρτυρία δεν επιτρέπουν την πλήρη κατανόηση των πληθυσμιακών μετακινήσεων αυτή την εποχή. Έτσι η διαδικασία εξάπλωσης του *Homo erectus*, η εξέλιξη του σε "Αρχαϊκό" *Homo sapiens* και ο εντοπισμός αρχαιολογικά αναγνωρίσιμων χώρων, όπου αυτή θα πιστοποιείται, παραμένουν ακόμη αντικείμενα προς διερεύνηση. Δεδομένου ότι η Ελλάδα υπήρξε ένας από τους προφανέστερους δρόμους διασποράς των πρώτων ανθρωπίδων από την Εγγύς Ανατολή στην Ευρώπη, ο προσδιορισμός του χρόνου εποικι-

σμού της έχει εξαιρετική σημασία. Οι γνώσεις μας όμως γι' αυτό το θέμα είναι εντελώς αποσπασματικές, παρά το γεγονός ότι οι υπάρχουσες ενδείξεις – μοναδικές ως τώρα στη Βαλκανική – υποδηλώνουν το ρόλο της χώρας μας στις διηπειρωτικές και ενδοηπειρωτικές μετακινήσεις κατά την απώτατη Προϊστορία.

Η αρχαιότερη ασφαλής μαρτυρία της παρουσίας του ανθρώπου στην Ελλάδα είναι το κρανίο των Πετραλίων, το οποίο έχει χρονολογηθεί με απόλυτες μεθόδους στο 200.000 Π.Σ., αλλά με βάση τα μορφολογικά του χαρακτηριστικά αποδίδεται από τους παλαιανθρωπολόγους στο 350.000 Π.Σ. Πρόσφατες ανασκαφές στο σπήλαιο Yarımburgaz, κοντά στην Κωνσταντινούπολη, έφεραν στο φως πολιτισμικά κατάλοιπα που χρονολογούνται στην ίδια περίπου περίοδο. Τα δύο σπήλαια βρίσκονται σε έναν από τους πιθανότερους δρόμους επικοινωνίας μεταξύ της Εγγύς Ανατολής και της Ευρώπης, σχετίζονται δηλαδή άμεσα με το πρόβλημα της εξάπλωσης του ανθρώπου στην ήπειρό μας, και θα διευρενηθούν ασφαλώς μελλοντικά κάτω από αυτό το πρίσμα. Η επόμενη αξιόπιστη μαρτυρία από τον ελλαδικό χώρο προέρχεται από τις όχθες του Πηνειού, στη Θεσσαλία, όπου εντοπίστηκαν εργαλειικά σύνολα της Κατώτερης Παλαιολιθικής και χρονολογήθηκαν με απόλυτες μεθόδους στο 200.000-400.000 Π.Σ. Μερικώς λιθίνα τέχνεργα έχουν εντοπισθεί και σε άλλες περιοχές της χώρας (Εύβοια, Κέρκυρα, Κεφαλονιά κ.α.) και έχουν αποδοθεί σε πρωιμότερες περιόδους. Λόγω όμως της απουσίας στρωματογραφικής συσχέτισης και απόλυτων χρονολογήσεων, τα ευρήματα αυτά πρέπει να ερμηνεύονται με τη μεγαλύτερη δυνατή επιφύλαξη.

Οι πρωιμότερες ενδείξεις για την παρουσία του ανθρώπου στην Ελλάδα χρονολογούνται λοιπόν στο 300.000-400.000 Π.Σ. Πού σφειλάει όμως η απουσία αδιαμφισβήτητης μαρτυρίας για προγενέστερο εποικισμό της Ελλάδας; Ανταγκάλια μια ιστορική πραγματικότητα ή μήπως πρέπει ν' αποδοθεί σε ελλιπή διατήρηση των πρώιμων καταλοίπων; Υπέρ της δεύτερης άποψης συνηγορεί το γεγονός ότι η Ελλάδα είναι περιοχή ενεργός τεκτονικά. Κατά συνέπεια, οι παλαιότερες υπαίθριες αποθέσεις – προνομιακοί χώροι χρή-

σης κατά την Κατώτερη Παλαιολιθική— έχουν ίσως καταστραφεί ή επικαλυφθεί λόγω διαδικασιών διάβρωσης και απόθεσης. Η οργάνωση μεγάλης κλίμακας γεωαρχαιολογικών ερευνών θα συμβάλει μελλοντικά στην απάντηση στα παραπάνω ερωτήματα. Η Θράκη και η ανατολική Μακεδονία αποτελούν περιοχές στις οποίες πρέπει να καταρχήν να επικεντρωθούν παρόμοιες έρευνες.

2. Η προέλευση του σύγχρονου ανθρώπου (*Homo sapiens sapiens*) και η εξάπλωση του στην Ευρώπη. Η μετάβαση από τη Μέση στην Ανώτερη Παλαιολιθική

Το παγκοσμίως ενδιαφέροντος ερευνητικό αυτό ζήτημα επικέντρωσε πρόσφατα τη διεθνή προσοχή στην Ελλάδα. Αφορά την προέλευση του ανατομικά σύγχρονου ανθρώπου (*Homo sapiens sapiens*), σε συνδυασμό με την ταυτόχρονη ή μη πολιτισμική μεταβολή από τη Μέση στην Ανώτερη Παλαιολιθική. Η κρατούσα ως την περασμένη δεκαετία επιστημονική άποψη ήταν ότι οι σύγχρονοι άνθρωποι προέκυψαν γύρω στο 40.000 Π.Σ. από μίαν απορροδιστή περιοχή στην Εγγύς Ανατολή ή στην Ευρώπη, ταυτόχρονα με την εμφάνιση εργαλειοτεχνικών της Ανώτερης Παλαιολιθικής. Πρόσφατα όμως ευρήματα από μελέτες στο DNA των μιτοχονδρίων σύγχρονων πληθυσμών καθώς και απόλυτες χρονολογήσεις σε σκελετικά κατάλοιπα κατέδειξαν, πρώτον, ότι η Αφρική, και όχι η Ευρώπη, είναι ο πιθανότερος τόπος προέλευσης του *Homo sapiens sapiens*, και δεύτερον, ότι η εμφάνισή του εκεί τοποθετείται νωρίτερα, δηλαδή στο 120.000-100.000 Π.Σ. Από την Αφρική ο σύγχρονος άνθρωπος εξαπλώνεται στην Εγγύς Ανατολή, όπου εντοπίζονται σκελετικά του κατάλοιπα σε συσχέτισμό με λιθοτεχνίες της Μέσης Παλαιολιθικής και χρονολογούνται στο 100.000 Π.Σ.

Υπήρξαν λοιπόν οι διαδικασίες βιολογικής διαφοροποίησης και πολιτισμικής μεταβολής ανεξάρτητα φαινόμενα και πώς αυτό πιστοποιείται αρχαιολογικά; Είναι για τις εκτός δικτικής Ευρώπης περιοχές παραπλανητική η εξίσωση του *Homo sapiens neanderthalensis* με την τεχνολογία της Μέσης Παλαιολιθικής και του *Homo sapiens sapiens* με την τεχνολογία της Ανώτερης Παλαιολιθικής; Πότε και πώς εξαπλώθηκε ο σύγχρονος άνθρωπος από την Αφρική και την Εγγύς Ανατολή στη Δυτική Ευρώπη, όπου του βρισκόμασε να επικρατεί στο 35.000 Π.Σ.; Συναφές με το ερώτημα αυτό είναι και το ζήτημα της εξαρτήσεως του *Homo sapiens neanderthalensis*, σκελετικά λείψανα του οποίου απαντώνται στο μεγαλύτερο μέρος της Ευρώπης, σε συσχέτισμό με εργαλεία κάτοικου της Μέσης Παλαιολιθικής έως το 40.000 Π.Σ. Η Ελλάδα αποτελεί περιοχή εξαιρετικής σημασίας για τη διερεύνηση των παραπάνω ερωτημάτων. Λόγω της γεωγραφικής της θέσης, των επικρατούσων ενδοικών κλιματικών συνθηκών και της ύπαρξης των απαραίτητων φυσικών πόρων δέχθηκε πιθανότατα αρκετές διαδοχικές πληθυσμιακές μετακινήσεις από την Εγγύς Ανατολή (του *Homo sapiens sapiens*) και την Ευρώπη (*Homo sapiens neanderthalensis*) κατά το χρονικό διάστημα 120.000-40.000 Π.Σ.

Πώς καταγράφονται αυτές οι μετακινήσεις στα αρχαιολογικά δεδομένα του ελλαδικού χώρου; Ανθρώπινα σκελετικά κατάλοιπα αυτής της περιόδου δεν έχουν εντοπισθεί μέχρι σήμερα. Η αρχαιολογική όμως έρευνα έχει τεκμηριώσει την ύπαρξη της Μέσης Παλαιολιθικής σε στρωματογραφημένα και χρονολογημένα σύνολα σε αρκετές περιοχές της χώρας για το χρονι-

κό διάστημα 100.000-40.000 Π.Σ. Στα αρχαιολογικά αυτά σύνολα καταγράφονται έμμεσες αλλά σημαντικές ενδείξεις για τις πιθανές πρώιμες μετακινήσεις του σύγχρονου ανθρώπου και την πολιτισμική μεταβολή από τη Μέση στην Ανώτερη Παλαιολιθική. Στις επόμενες παραγράφους οι ενδείξεις αυτές χρησιμοποιούνται για τη διατύπωση υποθέσεων εργαίας, τις οποίες θα ελέγξουν μελλοντικές έρευνες πεδίου.

Κατά τη διάρκεια της τελευταίας Μεσοπαγετώδους *sensu lato* (130.000-80.000 Π.Σ.) εμφανίζεται η τεχνολογία παραγωγής λιπίδιων σε εργαλεία κάτοικου της ανατολικής Μεσογείου, δηλαδή στην Ελλάδα (Ασπροτόλι), τη Γιουγκοσλαβία (Crvena Stijena), την ανατολική Τουρκία (Karain), την Εγγύς Ανατολή (Tabun και Amud) και τη βόρεια Αφρική (Haua Fteah). Για τη δυτική Ευρώπη η σημαντική αυτή τεχνολογική μεταβολή αποτελεί ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της "Γρινιδικής" πολιτισμικής φάσης, η οποία σηματοδοτεί τη μετάβαση στην Ανώτερη Παλαιολιθική και συνδέεται με την εμφάνιση του σύγχρονου ανθρώπου στο 40.000 Π.Σ.

Ποια είναι η παλαιοανθρωπολογική σημασία της πρώιμης εμφάνισης της τεχνολογίας παραγωγής λιπίδιων στην ευρύτερη περιοχή της ανατολικής Μεσογείου; Αν και ο συσχέτισμός βιολογικής και πολιτισμικής διαφοροποίησης είναι εξαιρετικά επισφαλής, ο χρόνος εμφάνισης αυτής της τεχνολογικής μεταβολής και η ταχεία γεωγραφική της εξάπλωση αποτελούν αντικείμενο προς διερεύνηση. Μπορούν άραγε να αποδοθούν τα συγκεκριμένα εργαλεία κάτοικου σε πληθυσμούς *Homo sapiens neanderthalensis* ή μήπως σε ανατομικά σύγχρονους ανθρώπους; Αν το φαινόμενο αυτό δεν οφείλεται απλά σε σύμπτωση, θα μπορούσε να αποδοθεί είτε σε ευρείας κλίμακας κοινή προσαρμογή στις κλιματικές αλλαγές της περιόδου ή/και σε τεχνολογικές μεταβολές σχετιζόμενες πιθανώς με την ταυτόχρονη εμφάνιση του *Homo sapiens sapiens* και με το πρώτο (βραχυβίο): κύμα εξάπλωσής του στην περιοχή της ανατολικής Μεσογείου.

Μεγάλα είναι ατυχώς τα χάσματα στην παλαιοανθρωπολογική και στην αρχαιολογική ματρυρία αυτής της περιόδου. Ο κύριος όγκος των διαθέσιμων πληροφοριών προέρχεται από τη δυτική Ευρώπη και οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο *Homo sapiens sapiens* δεν κατόρθωσε να εισχωρήσει στην περιοχή αυτή παρά μόνο 40.000-35.000 χρόνια Π.Σ., φέρνοντας μαζί του την τεχνολογία της Ανώτερης Παλαιολιθικής. Πρόσφατες όμως ενδείξεις τοποθετούν τα πρώιμα στοιχεία του σύγχρονου ανθρώπου επί ευρωπαϊκού εδάφους, στην ευρύτερη περιοχή της ανατολικής Μεσογείου, και συγκεκριμένα στη Βουλγαρία (Bacho Kiro), όπου εντοπίστηκαν μεμονωμένα σκελετικά λείψανα του *Homo sapiens sapiens* σε συσχέτισμό με κατάλοιπα της "Γρινιδικής" πολιτισμικής φάσης, και χρονολογήθηκαν στο 43.000 Π.Σ. Ποια είναι η προέλευση αυτών των πληθυσμών; Ήσαν άμεσοι απόγονοι των πρώτων σύγχρονων ανθρώπων που εμφανίσθηκαν, όπως είδαμε, στην Εγγύς Ανατολή 60.000 χρόνια νωρίτερα, ή ένα δεύτερο ανεξάρτητο μεταναστευτικό κύμα; Τι συμβαίνει στη νότια Βαλκανική και στην Ελλάδα, που αποτελούν έναν από τους προφανέστερους δρόμους διασποράς από την Εγγύς Ανατολή στην Ευρώπη; Τα αρχαιολογικά δεδομένα από τον ελλαδικό χώρο είναι ακόμη εξαιρετικά ανεπάρκεια. Θέσεις με απόλυτες χρονολογήσεις για το χρονικό διάστημα 45.000-35.000 Π.Σ. προέκυψαν μόλις πρόσφατα (Θεσπέτρα) και βρίσκονται ακόμη υπό μελέτη, ενώ η ύπαρξη της "Γρινι-

κίας» φάσης δεν έχει μέχρι σήμερα πειστικά τεκμηριωθεί. Η αδυναμία να προσεγγίσουμε τα παραπάνω προβλήματα δεν οφείλεται μόνο στην πενία των αρχαιολογικών δεδομένων, αλλά και στη μηχανιστική χρήση κατηγοριοποιήσεων και ερμηνευτικών προτύπων από τη δυτική Ευρώπη, η οποία συσκοτίζει την εικόνα και παρεμποδίζει την κατανόηση των πολύπλοκων μηχανισμών που οδήγησαν στην επικράτηση του σύγχρονου ανθρώπου και τη μετάβαση από τη Μέση προς την Ανώτερη Παλαιολιθική στην περιοχή μας. Είναι πιθανό, και αρχίζει ήδη να διαφαίνεται από τα δεδομένα της Βαλκανικής (εργαλειικά σύνολα με φυλλόσχισμα αιχμές γνωστά και στον ελλαδικό χώρο), ότι υπήρξαν πολλαπλές στρατηγικές μεταβάσεις, η κατανόηση των οποίων απαιτεί τη χρήση εναλλακτικών ερμηνευτικών προτύπων. Η τεχνολογική και τυπολογική ποικιλομορφία των εργαλειικών συνόλων, στην οποία στρέφονται οι πολιτισμικές διαφοροποιήσεις (Ωρινάκια, Σέρλετια κ.λπ.), δεν θα κατανοηθεί ποτέ επαρκώς για την περιοχή μας, αν δεν εξετασθεί στο πλαίσιο των αλλαγών στο περιβάλλον, στην οικονομία, στα οικιακά συστήματα και στα συστήματα συμβολικής αναπαράστασης κατά την περίοδο αυτή. Τα ελλαδικά δεδομένα προσφέρουν δυνατότητα διερεύνησης των στρατηγικών μεταβάσεων σε νέα ερευνητικά προγράμματα, στα οποία η συλλογή και μελέτη των στοιχείων γίνεται σε σύγχρονα θεωρητικά και μεθοδολογικά πλαίσια. Η ανάλυση των αρχαιολογικών συνόλων της Θεσπιακής και των σπηλαίων της Κιέισουρας θα τεκμηριώσει πιθανότατα στο μέλλον μια ή περισσότερες εξελικτικές διαδικασίες μεταβάσης στην Ανώτερη Παλαιολιθική.

3. Η μετάβαση από την Παλαιολιθική στη Μεσολιθική

Το τέλος της Παλαιολιθικής συμπίπτει με το τέλος του Παιστοκαίου (11.000 Π.Σ.) και η επακόλουθα Μεσολιθική συμπεριλαμβάνει τους μεταγενεότερους πολιτισμούς των κινήτων-τροφοσυλλεκτών κατά το πρώιμο Ολόκαινο και έως τη μετάβαση στις παραγωγικές οικονομίες της Νεολιθικής (10.000-8.000 Π.Σ.). Για τον ελλαδικό χώρο η σχέση της Μεσολιθικής με την Παλαιολιθική παραμένει ασαφής, ενώ η τεκμηρίωση της συνδέεται άμεσα με ένα άλλο μεγάλο ζητούμενο της ελληνικής ευρωπαϊκής προτορίας, την πρόλευση της νεολιθικής οικονομίας. Λόγω της απουσίας επαρκών δεδομένων για εκτεταμένη χρήση του ελλαδικού χώρου κατά τη Μεσολιθική, υποστηρίζεται σήμερα ότι η Νεολιθική εισήχθη στην Ελλάδα και στην Ευρώπη από την Εγγύς Ανατολή.

Οι γνωστές ελλαδικές μεσολιθικές θέσεις είναι ελάχιστα. Από αυτές τέσσερις μόνο είναι δημοσιευμένες (Φράγγι και σπηλαίο Ulbrich στην Αργολίδα, σπηλαίο Ζαΐμη στην Αττική και Σιδάρι στην Κέρκυρα), ενώ οι υπόλοιπες έχουν εντοπισθεί σε πρόσφατες επιφανειακές έρευνες και ανασκαφές και η μελέτη τους δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί. Κατά συνέπεια, τα στοιχεία που διαθέτουμε σήμερα είναι ελλιπή και αντιφατικά, και δύσκολα εντάσσονται σε ευρύτερες συνθέσεις. Εν τούτοις, διαφαίνεται ήδη ότι δύο είναι τα ερευνητικά ζητήματα, στην προσέγγιση των οποίων μπορούν να συμβάλουν τα ελλαδικά δεδομένα:

Πρώτον, τεκμηριώνεται στις ελληνικές θέσεις η μετάβαση από την Ανώτερη Παλαιολιθική στη Μεσολιθική. Υπάρχει συνέχεια μεταξύ των δύο περιόδων ή αντίθετα η Μεσολιθική συνιστά μια περίοδο ξεχωριστή από στρατηγικογραφική, χρονολογική, οικονομική και πολι-

τιομική άποψη; Δεύτερον, εάν η Μεσολιθική δεν αποτελεί εξέλιξη και συνέχεια της Παλαιολιθικής, αλλά είναι επίσπαση στην Ευρώπη από την Εγγύς Ανατολή, όπως υποστηρίζουν μερικοί ερευνητές, ποια είναι τα κοινά χαρακτηριστικά με την Επιπαλαιολιθική της Εγγύς Ανατολής, η οποία προηγείται χρονολογικά; Ομοιοτήτες εντοπίζονται στην ενδοκτιοτική χρήση ποταμίων και θαλάσσιων φυσικών πόρων, στην εκτεταμένη χρήση αλογενών πρώτων υλών για την κατασκευή εργαλείων και στην ύπαρξη τελετουργικών ταρών. Οι ομοιότητες όμως αυτές οφείλονται σε μια κοινή πολιτισμική μήτρα, ή μήπως σε κοινή προσαρμογή στις νέες περιβαλλοντικές συνθήκες; Πρόσφατες ανασκαφές στον ελλαδικό χώρο έχουν εντοπίσει στρατηγικογραφικές ακολουθίες, στις οποίες διασώζονται πολιτισμικά κατάλοιπα της Ανώτερης Παλαιολιθικής (Θεσπιαρά, σπηλαίο Κιέισουρας). Η μελέτη των αρχαιολογικών τους συνόλων θα συμβάλει αποφασιστικά στον έλεγχο των δύο παραπάνω υποθέσεων ερευνητές.

Από την παρούσα σύντομη επισκόπηση καθίσταται προφανές ότι στην Ελλάδα υπάρχει η δυνατότητα εντοπισμού πλούσιων αρχαιολογικών μαρτυριών, η οποία θα συμβάλει αποφασιστικά στη διερεύνηση των μεγάλων οικονομικών, κοινωνικών και πολιτισμικών μεταβολών κατά τη διάρκεια της Παλαιολιθικής. Στα επόμενα χρόνια, στόχο των ερευνητών πρέπει να αποτελέσει όχι μόνο η ανακάλυψη νέων θέσεων, αλλά και η απαιτητική ενός συστήματος αναφοράς, μέσα στο οποίο τα ελλαδικά δεδομένα θα συνδυάζονται με τα διεθνή για την καλύτερη κατανόηση του παρελθόντος.

Σημειώσεις

1. Π.Σ. = χρόνια πριν από σήμερα (αββαλιωτότερες ηλικίες).
2. Η πρόλευση και εξήλωση του ανθρώπινου είδους εξετάζεται εδώ από αρχαιολογική άποψη. Για αποσφραγισμένη των όρων και εκτενή παραπομπή του ιστορικού της ανθρωπογενέσεως ο αναγνώστης παραπέμπεται στο σχετικό άρθρο των Ν. Κ. Σαμαθιάνη και Κ. Σ. Δούκα, στο τεύχος 58 της Αρχαιολογίας (σελ. 56-60).
3. Πρόσφατες έρευνες της Εφορείας Παλαιονθρολογίας-Σπηλαιολογίας και του Πανεπιστημίου της Κρακοβίας στο σφραγισμένο της Κιέισουρας, στην Αργολίδα, πιστοποιούν την ύπαρξη "Γρανιάκας" λιθολογίας σε στρώματα που χρονολογήθηκαν στο 20.000 Π.Σ. Τα γενεκά αυτά εννοούνται την άποψη ότι η εμφάνιση της Ανώτερης Παλαιολιθικής στον ελλαδικό χώρο δε συμπίπτει αναγκαστικά με την "Γρανιάκα" πολιτισμική φάση.

The Contribution of Greek Data to the International Palaeolithic Research

Eleni Panaghopoulou

A concise presentation of three major research issues of the contemporary Palaeolithic Archaeology is attempted in this brief note. The archaeological testimony of the Palaeolithic in Greece is investigated in the framework of these issues and it is proved that our country is an area of special interest for their approach, owing to its geographical position on the cross roads of Near East and Europe.

1. The origin of human species and his propagation in Europe/The Lower Palaeolithic.
2. The origin of contemporary man (Homo sapiens sapiens) and his propagation in Europe/The transition from the Middle to the Upper Palaeolithic.
3. The transition from the Palaeolithic to Mesolithic.

From this brief survey becomes obvious that in Greece we are in a position to locate an abundance of archaeological evidence which will contribute decisively to the investigation of the great financial, social and cultural changes that took place during the Palaeolithic. The objective of scholars in the years to come must be not only the discovery of new sites but also the completion of a system of reference in which the Greek data will be combined with the international ones for a better understanding of the past.

Βιβλιογραφία

- G. N. Bailey, 1995. 'The Balkans in prehistory: the Palaeolithic archaeology of Greece and adjacent areas', *Antiquity* 69 (262), σσ. 19-24.
- O. Bar-Yosef, 1995. 'The Lower and Middle Palaeolithic in the Mediterranean Levant: Chronology and cultural entities', in H. Ulrich (ed.), *Man and Environment in the Palaeolithic*, E. R. A. U. 62, Liege, σσ. 247-263.
- H. L. Dibble and P. Mellars (eds), 1992. *The Middle Palaeolithic: Adaptation, Behavior and Variability*, Philadelphia, University of Pennsylvania, University Museum Monograph 78.
- C. Gamble, 1993. *Timewalkers: The prehistory of Global Colonization*, Alan Sutton.
- J. K. Kozlowski, 1992. 'The Balkans in the Middle and Upper Palaeolithic: The Gate to Europe or a Cul-de-Sac?' *Proceedings of the Prehistoric Society* 58, σσ. 1-20.
- P. Mellars (ed.), 1990. *The Emergence of Modern Humans: An Archaeological Perspective*, Edinburgh, Edinburgh University Press.
- W. Roebroeks and T. Van Kolfschoten, 1994. 'The earliest occupation of Europe: a short chronology', *Antiquity* 68, σσ. 489-503.
- C. Perles, 1995. 'La transition Pleistocène/Holocène et le problème du Mesolithique en Grèce', in V. Villaverde Bonica (ed.), *Los últimos Comedores: Transformaciones culturales y económicas durante el Tardiglacial y el inicio del Holoceno en el ámbito Mediterraneo*, Alicante, σσ. 179-209.
- C. Rumsell, 1995. 'Review of Aegean Prehistory IV: The Stone Age of Greece from the Palaeolithic to the Advent of the Neolithic', *American Journal of Archaeology* 99, σσ. 669-729.
- C. Stringer and C. Gamble, 1994. *In search of the Neanderthals. Solving the Puzzle of Human Origins*, Thames and Hudson.